

Hőtan

Hőmérséklet, hőmennyiség, fajhő, égéshő, belső energia,
hőtan I. és II. főtétele

Hőmérséklet

Az anyagok melegségének mérésére hőmérsékleti skálákat találtak ki:

Celsius-skála: 0 °C pontja a víz fagyáspontja

100 °C pontja a víz forráspontja

Fahrenheit skála (angolszász országokban használják):

0 °C = 32 °F   100 °C = 212 °F

A Celsius skála 100 beosztása a Fahrenheit skálán 180 beosztásnak felel meg.

Az anyagok hőmérséklete a részecskéinek mozgásából származik, minél gyorsabban mozognak, annál nagyobb az anyag hőmérséklete. A szilárd tárgy részecskéi egy hely körül rezegve mozognak, a folyadék részecskék egymás mellett egymáson gördülve mozognak, a gárrészecskék rendezetlenül mozognak, köztük üres hely van.

Kísérleti bizonyíték: Pl. Meleg vízben gyorsabban keveredik el a belecseppentett tinta, mint hideg vízben. Ez érvényes pl. a tea, vagy kakaó készítésre (meleg vízzel). Az ok: nagyobb hőmérsékletű anyagban a részecskék gyorsabban mozognak.

Ezért ha az anyagot lehűtjük, a részecskéi lassabban mozognak.

Létezik egy hőmérséklet, aminél a részecskék mozgása annyira lelassulna, hogy sebességük 0-ra csökkenne, megállnának. Ez a -273 °C fok. A részecskék megállása nem lehetséges, ezért ezt a hőmérsékletet elérni nem lehet, és ennél kisebb hőmérséklet nincs.

Ezt nevezik **abszolút 0 fok**nak, és erre alapul a **Kelvin hőmérsékleti skála** (K). Ez a Celsius skálához képest 273-al van elcsúsztatva:

$$-273\text{ °C} = 0\text{ K (abszolút 0 K fok),}$$

$$0\text{ °C} = 273\text{ K},$$

$$100\text{ °C} = 373\text{ K}$$

$$\dots\text{ °C} = \dots + 273\text{ K}$$

Belső energia (E)

Az anyagban levő részecskék mozognak, forognak, (szilárd anyagban rezegnek), mozgási, forgási energiájuk van. A részecskék energiáinak összege az anyag belső energiája. A tárgy, anyag belső energiája nagyobb, ha a részecskék gyorsabban mozognak, ekkor nagyobb a tárgy, anyag hőmérséklete. Ezért a belső energiát nevezik hőenergiának is.

Hőmennyiség – jele Q, mértékegysége: J (Joule)

Különböző anyagokat (pl. két különböző folyadékot) melegítve megállapítható, hogy azonos idő alatt különböző hőmérsékletre melegednek fel. Tehát különböző anyagoknál ugyanakkora hőmérséklet-változáshoz különböző hőmennyiség szükséges. A melegítéshez szükséges hőmennyiség függ az anyagtól.

Képletben: az átadott hőmennyiség: $Q = c \cdot m \cdot \Delta T$

m: az anyag tömege, **ΔT** : az anyag hőmérsékletének változása
c: fajhő, amely az anyagra jellemző állandó, amely megadja, hogy 1 kg anyag 1 °C fokkal való felmelegítéséhez mekkora hőmennyiség szükséges. Nagyobb a fajhője annak az anyagnak, amelyiket nehezebb felmelegíteni, több hő szükséges hozzá.

A fajhő mértékegysége: $J/(kg \cdot ^\circ C)$ vagy $J/(kg \cdot K)$

pl. a víz fajhője $4200 J/(kg \cdot ^\circ C)$ Ez nagynak számít, tehát sok hő szükséges ahhoz, hogy a víz hőmérséklete megváltozzon.

Kísérlet: vízzel telt lufit gyertyalánggal melegítve a lufi nem ég el, nem lyukad ki, mert a víz belül hűti, és nagyon lassan melegszik.

Tapasztalat: A tengerek vize lassan melegszik fel és lassan hűl ki.

Egyéb gyakorlati példa: radiátor fűtésnél a víz sokáig tartja a meleget

Égéshő

Az anyagok égetésekor, az éghető anyag és oxigén egyesülésekor a kémiai kötési energia átalakul és hőenergia szabadul fel. 1 kg éghető anyag teljes elégetésekor keletkező hőmennyiséget az anyag égéshőjének nevezzük.

Mértékegysége kJ/kg (kilojoule / kilogramm)

Különböző anyagoknak más az égéshőjük. Amelyik anyagnak nagyobb az égéshője, az több hőenergiát ad át a környezetének az égésekor. Pl. a szén égéshője $32000 kJ/kg$, a fa égéshője $17000 kJ/kg$, tehát ugyanannyi szenet és fát égetve, a szén

Élelmiszerek tápértéke, energiatartalma

Az emberi szervezet az élelmiszerek kémiai energiáját lassú égéssel alakítja át hőenergiává. Így növeli az energiánkat a megevett étel. Táblázatban van rögzítve, hogy melyik ételnek mennyi az energiatartalma, "tápértéke". Ezt az energiát szokták nemcsak kJ-ban (kilojoule-ban), hanem kcal-ban (kilokalóriában) megadni. $1 \text{ kcal} = 4200 \text{ J} = 4,2 \text{ kJ}$

pl. 100 gramm kenyér energiatartalma $260 \text{ kcal} = 1090 \text{ kJ}$

A belső energia változása (ΔE)

Egy rendszer vagy anyag (akár szilárd, folyékony vagy gáz) belső energiája, hőmérséklete kétféle módon változtatható meg:

- Hőátadással, hőelvonással (melegítéssel, hűtéssel) (Q) pl. főzés

- Munkavégzéssel (W) (pl. súrlódási munkával, vagy gáz esetén a gáz összenyomásával, vagy a gáz végez munkát, ha kitágul) pl. gyufa, fém a súrlódáskor melegszik, kézdzörzsölés, ...

Ebből adódik a **hőtan I. főtétele**: Egy rendszer belső energiájának megváltozása egyenlő a rendszerrel közölt hőmennyiség és a rendszeren végzett munka összegével.

Képletben: $\Delta E = Q + W$ Q a hőmennyiség, W a munka

Az I. főtételbe szereplő tágulási munka függ a gáz nyomásától és a gáz kitágulásának nagyságától: $W = -p \cdot \Delta V$

Azért van negatív előjel, mert ha a gáz kitágul, térfogata nő (ΔV pozitív) viszont a belső energiája csökken, tehát a W csökkenti a ΔE -t. Vagyis összegezve: $\Delta E = Q + W = c \cdot m \cdot \Delta T - p \cdot \Delta V$

A hőtan I. főtétele az egyes állapotváltozásoknál:

Izoterm állapotváltozás: $\Delta E = 0$, mert a hőmérséklet nem változik
 $0 = Q + W, Q = -W$

Izochor állapotváltozás: $\Delta V = 0$, így $W = 0$, mert a térfogat nem változik. Így: $\Delta E = Q$ pl. zárt tartály melegítése

Izobár állapotváltozás: nem egyszerűsödik a képlet, mert van térfogatváltozás, ezért munka is van, és van hőmérséklet változás, tehát ΔE is. $\Delta E = Q + W = c \cdot m \cdot \Delta T - p \cdot \Delta V$

Adiabatikus állapotváltozás: vagy hőszigetelő tartályban van a gáz, vagy olyan gyorsan történik a változás, hogy nincs idő hőcserére. Ezért $Q = 0, \Delta E = W$

pl. pumpa gyors összenyomása
(felmelegszik a munkavégzés hatására)

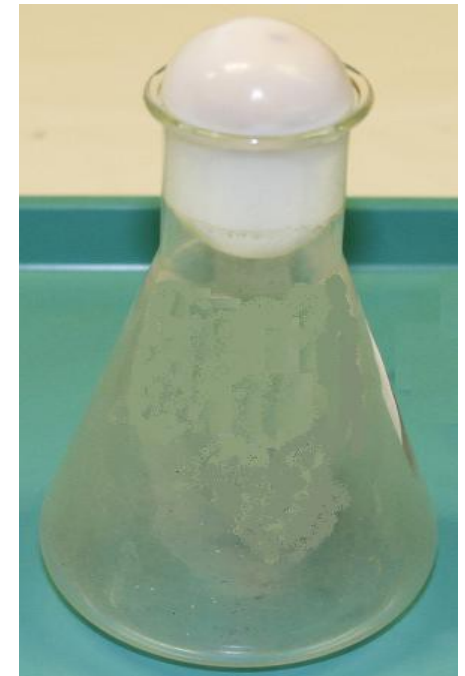

Néhány példa a hőtan I. főtételében szereplő hőközlésre és munkavégzésre (hőerőgépek):

Benzinmotor: A berobbant levegő-benzin keverék gáz felmelegszik és kitágul, lenyomja a dugattyút, munkát végez.

Gázturbina: Az elégett üzemanyag; felmelegedett gáz kitágul és a turbinalapátokra áramlik, és forgatja a turbinát. Ilyen gázturbina hajtja pl. a vadászgépeket.

A hőerőgépekre jellemző mennyiség a **hatásfok**, amely megadja, hogy a felhasznált összes energiameennyiségből hány százalék a hasznosan felhasznált energia.

Kísérlet: A felmelegített lombik leűl, lecsökken a gáz térfogata beszívja a főtt tojást.

Fordítva pedig a lombikban melegített levegő kitágul, munkát végez; kinyomja a lombik száján a tojást.

A hőtan II. főtétele

A természetben önmaguktól (spontán) lejátszódó folyamatok mindig csak egy irányba mennek végbe. Ezek a folyamatok nem megfordíthatóak (irreverzibilisek).

pl. termikus kölcsönhatásban az egyik anyag által leadott hőmennyiség egyenlő a másik anyag által felvett hőmennyiséggel, a hőmérséklet-változás addig tart, amíg a két anyag hőmérséklete kiegyenlítődik.

pl. a folyadékba tett cukor, vagy festék szétterjed a folyadékban, amíg egyenletesen elkeveredik.

pl. egy teremben kifújt illatosító szétterjed a teremben, amíg egyenletesen szétoszlik.

Ezek a folyamatok fordított irányban nem mennek végbe (nem lehet, hogy a hideg anyag tovább hűljön, és a meleg tovább melegedjen, nem lehet, hogy a cukor szilárd anyagként kiváljon a folyadékból, ...stb.

Elnevezés: **Entrópia**: A rendezetlenség mértéke.

A II. főtétele másképp: A természetes folyamatok iránya mindig olyan, hogy a rendszer entrópiája, rendezetlensége nő.

Termikus kölcsönhatás

Két különböző hőmérsékletű anyag érintkezésekor az egyik felmelegszik, a másik lehűl. A folyamat addig tart amíg a hőmérsékletük kiegyenlítődik, ugyanakkora lesz. (Megfordíthatatlan folyamat.) Az egyik anyag ugyanannyi hőt ad le, amennyit a másik felvesz. Az egyiknek ugyanannyival csökken a belső energiája, amennyivel a másiknak nő. **Képletben: $Q_{le} = Q_{fel}$** vagyis $c_1 \cdot m_1 \cdot \Delta T_1 = c_2 \cdot m_2 \cdot \Delta T_2$, ahol c_1 és c_2 az 1. és 2. anyag fajhője, m_1 , m_2 a tömegük, ΔT_1 és ΔT_2 a hőmérséklet-változásuk.

A hő terjedése (hőáramlás, hővezetés, hőszugárzás)

- Hőáramlás - folyadékoknál és gázoknál

melegítés (hőtágulás) hatására a folyadékok és gázok sűrűsége csökken. A folyadéknak (vagy gáznak) a melegebb, kisebb sűrűségű része felfelé áramlik és összekeveredik a többi részével. A felfelé áramló részecskék a gyorsabb mozgásukkal a lassabb részecskéket is felgyorsítják. Így a hő a folyadékokban és a gázokban a részecskék áramlásával terjed.

Kísérlet termikus kölcsönhatásra:

Meleg és hideg víz kölcsönhatásának mérése, és grafikonon ábrázolása. A kölcsönhatás addig tart, amíg a hőmérsékletük kiegyenlítődik. Az egyik anyag által leadott hőmennyiség egyenlő a másik anyag által felvett hőmennyiséggel.

$$Q_{\text{leadott}} = Q_{\text{felvett}}$$

$$c_1 \cdot m_1 \cdot \Delta T_1 = c_2 \cdot m_2 \cdot \Delta T_2$$

ΔT_1 : az 1. anyag hőmérséklet-változása

c_1 : az 1. anyag fajhője m_1 : az 1. anyag tömege

ΔT_2 : a 2. anyag hőmérséklet-változása

c_2 : a 2. anyag fajhője m_2 : a 2. anyag tömege

Ha a két anyag azonos (pl. mindkettő víz), és a tömegük is azonos, akkor mindkettő hőmérséklet-változása azonos ($\Delta T_1 = \Delta T_2$), egyébként nem.

